

II. KLAIPĖDOS MIESTO IR KRAŠTO ISTORIJOS BRUOŽAI XV–XX AMŽIUJE / FEATURES OF HISTORY OF KLAIPĖDA CITY AND THE REGION IN THE 15th–20th CENTURIES

XVI–XVIII AMŽIŲ KLAIPĖDOS PASTATŲ TIPAI IR CHRONOLOGIJA

Mindaugas Brazauskas

ABSTRACT

The aim of this article is to define the wooden building types, identification issues, problems of dating structures built in the 16th – 18th century, and to determine the beginnings of masonry construction in Klaipėda. The identified development of Klaipėda construction from wooden towards masonry buildings as well as chronological definitions of the building types and construction materials used, enables review of previously conducted archaeological and the dating of findings.

KEY WORDS: archaeology, Klaipėda, types of buildings, chronology.

ANOTACIJA

Straipsnyje siekiama išskirti XVI–XVIII a. medinių pastatų tipus, jų identifikavimo problemas, datavimo keblumus, taip pat atskleisti mūrinės statybos plėtros mieste pradžią. Išryškinta Klaipėdos statybos raida nuo medinių iki mūrinių pastatų, chronologiškai išskirti pastatų tipai ir jiems naudotos statybinės medžiagos leidžia naujai apžvelgti per kelis dešimtmečius sukaupus miesto archeologinių kasinėjimų rezultatus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: archeologija, Klaipėda, pastatų tipai, chronologija.

*Mindaugas Brazauskas, M. A., doktorantas, Klaipėdos universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedra
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: mindaugas_brazauskas@yahoo.com*

Klaipėdos senamiesčio archeologiniais tyrimais, kurie siekia praėjusio amžiaus 8-ąjį dešimtmetį, buvo sukauptas pakankamas archeologinės informacijos kiekis. Jos pagrindu mieste dirbę archeologai Jonas Genys, Vladas Žulkus įsiterpė į iki tol istorikų ir architektūros bei urbanistikos tyrinėtojų plėtotą Klaipėdos raidos diskusiją.

Urbanistiniai Klaipėdos miesto tyrimų rezultatai ir pastatų problematika atsekama Algimanto Miškinio straipsniuose¹ bei Jono Tatorio monografijoje². Istorikų darbuose XIII–XVIII a. laikotarpio minėta tematika iškyla epizodiškai, paminint gaisrus, užstatytus sklypus, pastatų skaičių, bažnyčias ar rotušę³.

¹ MIŠKINIS, A. Klaipėdos genezė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos. *Architektūros paminklai*, 1979, t. 5, p. 19–36; *Lietuvos architektūros istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Vilnius, 1987; MIŠKINIS, A. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius, 1991.

² TATORIS, J. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994.

³ JÄHNIG, B. Sakralinės topografijos vystymasis Klaipėdoje viduramžiais ir naujųjų amžių pradžioje. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 17–30; ZEMBRICKIS, J. *Klaipėdos istorija*. T. 1: *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002; SAFRONOVAS, V. *Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai*. Klaipėda, 2002.

Klaipėdos senamiestį yra kasinėję Eugenijus Paleckis, Vladas Žulkus, Jonas Genys, Raimondas Sprainaitis, kiek vėliau Virgilijus Bračiulis, Ramunė Bračiulienė, Ieva Masiulienė, Mindaugas Brazauskas, Romas Jarockis, Gintautas Zabiela, Roma Songailaitė. Archeologinių kasinėjimų duomenimis paremti darbai atskleidė statybinės keramikos tipologiją⁴, kultūrinių sluoksnių sandarą⁵, Klaipėdos senamiesčio ir priemiesčių raidą⁶.

Per pastaruosius ketverius metus Klaipėdos senamiesčio archeologinių tyrimų apimtys ženkliai išsiplėtė, kartu išryškėjo kultūrinių sluoksnių ir pastatų liekanų datavimo problemos.

Kiekvienas naujas miesto statybos etapas apima daugelį pokyčių, atskleidžiančių to meto ūkinę ar kultūrinę būklę. Naujas pastato tipas – tai kokybinis naujų technologijų ir žinių visame regione plėtros procesas, vedantis prie sudėtingesnio ir modernesnio architektūrinių formų įliejimo į konkretaus laikotarpio miesto kraštovaizdį. Pagrindinė visuose be išimties miestuose statybos raidos kryptis yra perėjimas nuo medinių prie mūrinių gyvenamųjų ir ūkinės paskirties namų. Archeologiniai tyrimai Klaipėdos senamiesčio teritorijoje rodo, kad šis perėjimas yra įvykęs faktiškai tuo pat metu tiek mieste, tiek Friedricho priemiestyje. Esminis klausimas, – kada tai įvyko ir kokios šio pokyčio priežastys?

Archeologinių tyrimų metu fiksuojamos pastatų liekanos ir stratigrafinė kultūrinių sluoksnių seka byloja, jog perėjimas nuo medinio prie mūrinio užstatymo yra konfliktiškas ankstesnių kultūrinių sluoksnių atžvilgiu. Išskasti mūrinių pastatų rūsiai ir pamatai iš nuoseklios stratigrafinės sanklodos dažnai pašalina ankstesnio pastato liekanas ir jo aplinkos kultūrinius sluoksnius. Kuo ekonomiškai stipresnis miestas, tuo chronologiškai anksčiau įvyksta mūrinės statybos plėtra, o kartu archeologinėje medžiagoje fiksuojama trūkstanta, statybos metu nukasta, kultūrinių sluoksnių grandis.

Viename svarbesnių Rytų Baltijos regiono miestų, Rygoje, iki pat XVIII a. pabaigos mūriniai gyvenamieji namai buvo dviejų trijų aukštų, o jiems kasti pamatai nesiekdavo žemio. Po šių pastatų rūsijų grindimis išlikdavo nesunaikinti ankstesni kultūriniai sluoksniai. Tik XIX–XX a. dideli 6–7 aukštų pastatų pamatai bei jų rūsiai pasiekdavo žemį ir visiškai sunaikindavo ankstesnių užstatymų liekanas⁷.

Klaipėdos atveju mūrinės statybos sukeltas ankstesnių kultūrinių sluoksnių perkasimo procesas prasidėjo ne anksčiau kaip XVII a. pab. – XVIII a. pr.⁸ Negilūs dviejų trijų aukštų mūrinių pastatų pamatai, įrengti rūsiai ir pusrūsiai suardė iki 1,0 m ankstesnius kultūrinius sluoksnius. Vis dėlto net ir toks nedidelis perkasimas komplikuoja stratigrafijos tyrimus, daugeliu atvejų pastebimas tarpinės tarp medinio ir mūrinio užstatymo struktūrų grandies trūkumas.

⁴ ŽULKUS, V. XV–XIX amžių Klaipėdos statybinė keramika. *Architektūros paminklai*, 1979, t. 5, p. 37–43; GENYS, J. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI–XVII amžiuje. *Architektūros paminklai*, 1984, t. 9, p. 53–58.

⁵ ŽULKUS, V. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 6–12; BRAZAUSKAS, M. XVI–XVII a. Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių stratigrafija: nauji miesto suplanavimo bei pirminio užstatymo tyrimų duomenys. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 8–21.

⁶ GENYS, J. Klaipėdos Frydricho priemiesčio urbanistinė raida XVI–XVIII amžiais. *Architektūros paminklai*, 1988, t. 11, p. 25–32; ŽULKUS, V. *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Vilnius, 1991; ŽULKUS, V. Klaipėdos istorijos ir topografijos bruožai XIII–XVII a. (Archeologijos duomenimis). In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 5–16; ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda: miestas ir pilis, archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002.

⁷ ЦАУНЬЕ, А. *Жулиця Рязи XII–XIV вв.* Рига, 1984, с. 25.

⁸ BRAZAUSKAS, M. Op. cit., p. 15–19.

XVI–XVIII a. Klaipėdoje vyravo medinio karkasinio pastato tipas. Laikui bėgant karkasinėse konstrukcijose įvyko kokybinių pokyčių, pasireiškusių naudotos medienos rūšimi, karkaso užpildu, stogų danga, pamatais. Archeologinių tyrimų metu ir vėliau juos aprašančiose ataskaitose archeologai nesuranda takoskyros, kuri leistų chronologiškai ir tipologiškai atskirti medinių pastatų grupę ar tipą. Medinio užstatymo liekanos įvardijamos kaip fachverkas arba karkasinis pastatas, neatkleidžiant, kuo jie tarpusavyje skiriasi.

Pirmųjų Klaipėdos senamiesčio mūrinių pastatų problematika archeologijos atžvilgiu nėra išsemta, o archeologinių tyrimų metu užfiksuotus pamatus tiesiogiai priskirti mūriniam pastato tipui neretai pritrūksta argumentacijos. Ši tema dar nėra visiškai išnagrinėta.

Klaipėdos senamiesčio medinių pastatų tipai

Pastatų archeologija Lietuvoje, kaip savarankiška tyrimo erdvė, yra gana jauna. Šioje tyrimo erdvėje 2000 metais buvo apginta Valdo Vainilaičio daktaro disertacija⁹. Jos įvade autorius pabrėžė, kad XV–XVII amžiais stovėję mediniai Vilniaus pastatai ir komunaliniai įrenginiai yra beveik nenagrinėti, tuo tarpu minėtu metu vykę svarbūs konstrukciniai pasikeitimai turėjo įtakos atskiriant miesto ir kaimo medinės statybos būdus¹⁰.

Klaipėdos atveju daugiausia dėmesio pastatams, jų evoliucijai nuo medinių prie mūrinių yra skyręs archeologas V. Žulkus¹¹. Naujausioje monografijoje, aptardamas Klaipėdos pastatus, jis šia tema išskyrė keturis poskyrius, kurie atitinka mieste ir pilies teritorijoje buvusių pastatų tipus: 1. stulpiniai ir rentiniai statiniai; 2. pastatai su rūsiais ir pusrūsiais; 3. karkasiniai ir fachverkiniai pastatai; 4. mūriniai pastatai¹².

V. Vainilaitis Vilniaus mieste išskyrė tris pagrindinius pastatų tipus: a. rentinės konstrukcijos pastatai; b. stulpinės konstrukcijos pastatai; c. karkasinės (rėminės) konstrukcijos pastatai, kurie neprigijo nei Vilniuje, nei Rytų Lietuvoje apskritai¹³.

Stulpiniai ir rentiniai pastatai Klaipėdoje – tai seniausio, daugeliu atvejų – pirminio miesto užstatymo pastato tipas. Tokio pastato liekanos, aptiktos Tomo, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių gatvių skvere, buvo datuotos XVI a. pirmąja puse¹⁴. XVII a. pab. – XVIII a. pr. datuojamo stulpinės konstrukcijos pastato (platformos?) liekanų aptikta Žvejų g. 4, 6 sklypuose. Kaip spėjama, tai – buvusi odos apdirbimo vieta (žr. 1 pav.)¹⁵, tačiau tokia konstrukcija buvo įrengta atsižvelgiant į upės pakrantės grunto sąlygas ir neatspindi to meto statybos tradicijos. Rentinės statybos Klaipėdos senamiesčio teritorijoje nėra aptikta. Chronologiškai Baltijos regiono miestuose ši archajiška ir kaimui būdinga pastatų architektūra ėmė nykti jau XIV–XV a.¹⁶ Tad nieko nuostabaus, kad

⁹ VAINILAITIS, V. *Mediniai pastatai ir sodybos Vilniuje XIII–XVII a.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2000.

¹⁰ *Ibid.*, p. 3.

¹¹ ŽULKUS, V. *Klaipėdos senojo miesto...*; ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda...*

¹² ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda...*, p. 53–61.

¹³ VAINILAITIS, V. *Op. cit.*, p. 45–51.

¹⁴ SPRAINAITIS, R. Sklypas tarp Tomo, D. Vandens, Vežėjų ir Pasiuntinių gatvių Klaipėdoje. Archeologiniai tyrimai, III etapas. Klaipėda, 1992. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, AS 16, pg. m. 7904, p. 11–26.

¹⁵ JAROCKIS, R. *Op. cit.*, p. 332.

¹⁶ MÜHRENBURG, D. The Lübeck Colloquium 1999 (Domestic Architecture) – Summary. In *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*. Bd. 3: *Der Hausbau*. Hrsg. von M. GLÄSER. Lübeck, 2001, S. 844–845.

Klaipėdos senamiestis, besikūręs XVI a. naujai parinktoje miesto vietoje, buvo apstatytas šiuolaikiškesniais tuo laiku karkasinės konstrukcijos pastatais.

1 pav. Stulpinės konstrukcijos pastato (platformos) ir medinio latako liekanos Žvejų g. 4, 6 sklypuose (R. Jarockio nuotr.¹⁷)

Klaipėdos senamiestyje, teritorijoje tarp Aukštosios, Didžiosios Vandens, Vežėjų ir Daržų gatvių (žr. 2 pav.), yra išlikę karkasinės-fachverkinės statybos pastatų, datuojamų XVIII a. viduriu ir nenukentėjusių 1854 m. gaisro metu. Jie statyti ant pamatų ir daugelio jų pirmasis aukštas ar bent viena pirmojo aukšto siena – mūrinė. Karkaso užpildui naudotos plytos, kalkių skiedinys, užpildo išorė buvo padengta kalkių tinku. Restauruojant pastatus, imant medienos bandinius dendrochronologiniam datavimui nustatyta, kad karkasinė fachverkinių pastatų konstrukcija padaryta panaudojant ne ažuolo, o žemesnės kokybės spygliuočių medieną. Anot Vlado Vyšniūno, šių statinių sienos plonos – tik 140 mm¹⁸.

¹⁷ JAROCKIS, R. Tyrinėjimai Žvejų g. 4, 6. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius. 2007, p. 332.

¹⁸ VYŠNIŪNAS, V. Klaipėdos senamiesčio pastatų konstrukcijų ypatumai. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 30.

2 pav. Fachverkiniai pastatai Daržų gatvėje, Klaipėdoje (M. Brazausko nuotr.)

Klaipėdos XVIII a. vidurio fachverkiniai-karkasiniai pastatai daugiausia yra ūkinės paskirties, tik kai kurie gyvenamieji. Apie vieną gyvenamąjį pastatą užsiminė J. Tatoris. Tai dabartinėje Sukiėlių g. 18 XVIII a. viduryje pastatytas sudėtingo plano pastatas, kuris yra vieno aukšto, su kambariais pastogėje, dengtas mansardiniu stogu, o viduje turintis daug įvairaus dydžio patalpų¹⁹. Kiti žinomi Klaipėdos senamiesčio fachverkiniai statiniai atliko sandėlių funkcijas. Kaip pažymėjo J. Tatoris, tai – fachverkiniai arba pusiau fachverkiniai (su mūriniu pirmuoju aukštu) pastatai, kuriuose po vienu stogu kartais tilpdavo ir sandėlis, ir arklidė, ir ratinė²⁰.

Tipologiškai skiriant XVI–XVII a. karkasinius ir XVII–XVIII a. fachverkinius pastatus, išlikę XVIII a. vidurio Klaipėdos architektūrinio paveldo fachverko tipo pastatai gali būti panaudoti lyginamajai analizei archeologinių tyrimų metu fiksuojamų XVI–XVII a. karkasinio užstatymo liekanų atžvilgiu.

1999 m. Liubeke organizuotoje konferencijoje keturiolikos šalių archeologai pristatė turimus savo šalių miestų statybos duomenis, kurie kartu reprezentuoja buvusio Hanzos miestų regiono statybos tradicijas ir jų kaitą²¹. Apibendrinus visus pranešimus buvo apibrėžti šeši viduramžių ir vėlyvųjų viduramžių Hanzos miestų regiono medinių pastatų tipai, chronologiškai apėmę VIII–XIX a. laikotarpį. Šiuo atveju dėmesį vertėtų sutelkti ties istorinių laikų pastatų tipais, kuriems priskirti: a. rentinės konstrukcijos pastatai; b. stulpinės konstrukcijos pastatai; c. tarpinės stulpinės konstrukcijos pastatai; d. karkasinė konstrukcija (vok. *Ständerbauten*); e. karkasinė konstrukcija su plytų užpildu (vok. *Fachwerkbauten mit Backsteinausfüllung*)²².

¹⁹ TATORIS, J. Op. cit., p. 140.

²⁰ Ibid., p. 260.

²¹ *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*. Bd. 3: *Der Hausbau*. Hrsg. von M. GLÄSER. Lübeck, 2001.

²² MÜHRENBURG, D. Op. cit., S. 844–847.

Karkasiniai pastatai (vok. *Ständerbauten*) apibūdinami kaip konstrukcijos, kuriose mediniai staliniai yra įtvirtinami į horizontalų medinį gulekšnį. Viršuje jie sujungiami gegne ir papildomai gali būti sutvirtinami skersiniais. Tokio pastato sienos gali būti užpildomos įvairiausia medžiaga²³. Tuo tarpu karkasinei konstrukcijai su plytų užpildu būdinga didesnė įvairovė. Dažniausiai tokių pastatų pirmas aukštas yra mūrijamas, o aukščiau yra surenčiama karkasinė konstrukcija²⁴. Abiem atvejais tai yra karkasinės arba rėminės konstrukcijos pastatai, kurių pagrindinis tipologinis skirtumas yra techninis išpildymas.

Anot V. Vainilaičio, karkasinį pastatą sudaro iš storų rąstų padarytas pastato karkasas arba rėmas, o sienos daromos iš plonesnių rąstelių, lentų ar tašų, kurie vertikaliai sustatomi į apatiniam rąste iškirštą griovelį²⁵.

V. Žulkus, pateikdamas skirtumus tarp karkasinės ir fachverkinės statybos, teigia: „Karkasinė statyba (*Ständerbau*) skyrėsi nuo fachverkinės. Karkasinėje konstrukcijoje tašyti stulpai būdavo įkasami į žemę arba įstatomi į juostas. Sienos buvo skaidomos lygiagrečiomis medžio juostomis, kurių tarpai užpildomi moliu ar plytomis. Jos panašios į fachverką. Fachverkinėje statyboje buvo naudotos ne tik vertikalios ir horizontalios, bet ir įžambios, kampinės medžio konstrukcijos. Be to, fachverko apatinė juosta būdavo dedama ant pamatų“²⁶. Nepaisant autoriaus įvardytų konstrukcinių skirtumų, jo pateikta tipologinė takoskyra nėra iliustruojama pavyzdžiais²⁷, o aptariant Klaipėdos senamiesčio pastatus, jų elementai priskiriami tiek karkasiniams, tiek fachverkiniams pastatams.

Kaip pažymėjo J. Genys ir V. Žulkus, Klaipėdos senamiesčio XVI–XVII a. karkasinės konstrukcijos pastatuose užpildui galėjo būti naudojama molio, maišyto su šiaudais, masė²⁸. Pasak J. Tatorio, XVI a. sienų karkasas užpildomas moliu, džiovintomis, vėliau ir degtomis plytomis²⁹. Tikėtina, kad užpildo sutvirtinimui naudotos perpintos vytelės.

Šis karkaso užpildo sutvirtinimo būdas yra svarbus tipologiškai skiriant XVI–XVII a. karkasinius pastatus. Šių pastatų kultūrinuose sluoksniuose ir aplinkoje yra reta plytų duženų, kalkių skiedinio trupinių, sluoksnyje gausu organikos, medžio skiedrų, melsvo šlyno, o kultūrinis sluoksnius juosvas (tai akivaizdžiai atsispindi archeologinių tyrimų ataskaitų kultūrinių sluoksnių aprašuose). Tuo tarpu vėlesnio laikotarpio kultūrinuose sluoksniuose gausu elementų, būdingų mūrinei statybai: geltono molio trupiniai, kalkių skiedinio trupiniai, plytų griuvenėlės. Ataskaitose kultūrinis sluoksnius nurodomas rudo, rusvo atspalvio.

XVI–XVII a. karkasinės konstrukcijos pastatų apatinė sija yra guldoma ant stambių ažuolinių kaladžių ar stambių akmenų, kurie, kaip ir kampuose ar ties įėjimu sudėti pavieniai stambūs rieduliai, nėra rišti kalkių skiediniu. Gana plačiai, gerinant pastato hidroizoliaciją ir rišant užpildo plytas, yra naudojamas melsvas šlynas.

²³ MÜHRENBURG, D. Op. cit., S. 845–846.

²⁴ Ibid., S. 846.

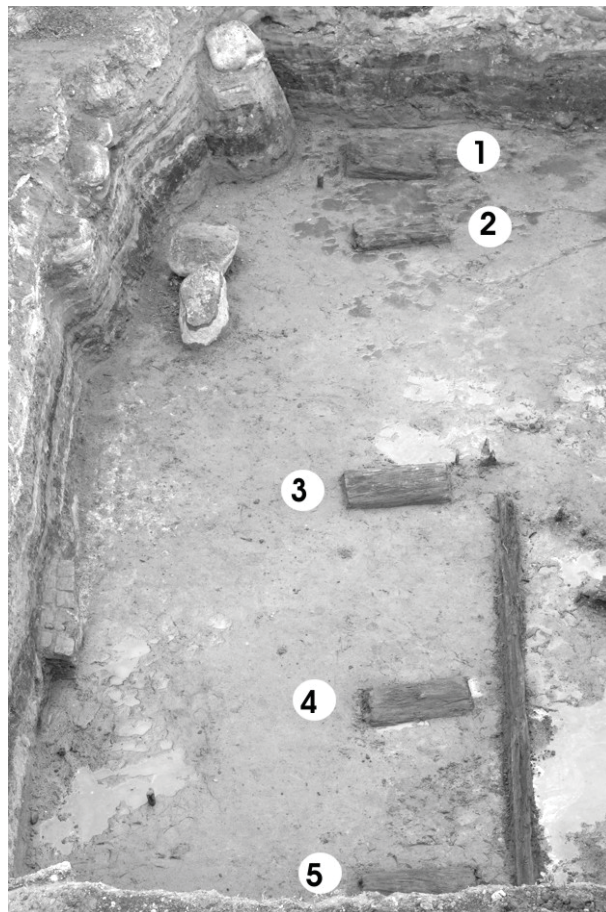
²⁵ VAINILAITIS, V. Op. cit., p. 49–50.

²⁶ ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda...*, p. 57.

²⁷ Ibid., p. 57–60.

²⁸ GENYS, J.; ŽULKUS, V. Fachverkinių XVI a. pastatų liekanos Klaipėdoje, Kurpių gatvėje. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 51–52.

²⁹ TATORIS, J. Op. cit., p. 134.

3 pav. XVII a. pr. karkasinės konstrukcijos pastato ažuolinių kaladžių pamatas (1–5) sklype Didžiojoje Vandens g. 18 (M. Brazausko, R. Jarockio nuotr.)

XVI a. pab. – XVII a. pr. karkasinio pastato pamatas 2008 m. buvo atidengtas Didžiosios Vandens g. 18 sklype, kurio šiaurės vakarinė riba XVI a. pab. turėjo siekti Dangės upės pakrantę. Archeologinių tyrimų metu aptiktos penkios stambios ažuolinės kaladės (žr. 3 pav.), ant kurių buvo dėtas karkaso apatinis vainikas (archeologinių tyrimų metu neaptiktas). Kaladės dėtos tiesiai ant buvusio žemės paviršiaus, kurį žymi iki 25 cm storio juodos žemės sluoksnis. Sudėjus kalades, visa sklypo teritorija užpilta gelsvu smėliu, virš kurio buvo toliau formuojamas pastato karkasas. Minėtas pastatas buvo nuardytas, tad neliko jokių kitų jo pėdsakų ar pirminio depozito, būdingo pogaisriniais sluoksniais pastatų viduje. Veikiausiai dėl nepalankių gyvenimo sąlygų greta upės, teritorija užpilta pusės metro niveliaciniu smėlio sluoksniu, virš kurio fiksuotas XVII a. antrosios pusės paviršius su pasklidusiais pjautais gyvulių kaulais ir kaulo plokštelių ruošiniais. Stratigrafiškai aukščiau fiksuotas užstatymas datuojamas XVIII a. pirmąja puse.

XVII–XVIII a. fachverko konstrukcijos pastatų pamatams naudojami tiek akmenys, tiek plytos, surištos geltonu moliu ar kalkių skiediniu. Tai, kad fachverko konstrukcijos statomos ant pamatų, o pirmas aukštas dažnai yra mūrinis, tik apsunkina archeologinių tyrimų metu jų priskyrimą medinio užstatymo fachverko tipui, o ne mūrinei statybai. Tuo labiau, stokojant papildomos informacijos, kyla pavojus klaidingai interpretuoti archeologinius duomenis. Vienas iš metodų chronologiniam ir

tipologiniam medinių pastatų atskirymui yra naudotos medienos rūšis. XVI–XVII a. pastatai statyti išimtinai naudojant ažuolą, o spygliuočių mediena (pušis ir eglė) turėjo antrinę reikšmę: ji aptinkama grindyse, apdailoje, tvorose. Tik XVII a. pab. – XVIII a. fachverko pastatų konstrukcijose paplinta išimtinai spygliuočių mediena, o ažuolo – retai besutinkama.

Vienas svarbiausių Klaipėdos miesto infrastruktūros požiūriu XVI–XVII a. fachverko statinių yra Šv. Jono bažnyčia, kurios liekanos ištirtos 2006 m.³⁰ Tai buvo pagrindiniai Klaipėdos miesto maldos namai, kartu su pilimi ir miesto rotuše sudarę miesto panoramos dominantes. Kad minėtas statinys neabejotinai buvo fachverko tipo, žinoma iš turimo ikonografinio šaltinio³¹ – apie 1648 m. nežinomo autoriaus sudaryto Klaipėdos apylinkių plano.

Stiprinant miestą juosusius bastionus, Šv. Jono bažnyčia buvo uždaryta ir labai kruopščiai išardyta, todėl apie jos konstrukciją archeologinių tyrimų vadovas G. Zabiela mažai ką galėjo pasakyti. Juo remiantis, bažnyčia buvusi fachverkinė (smulkių plytų duženų, likusių išardžius sienas, aptikta į šiaurę nuo bažnyčios akmenų grindinio). Pietvakarinėje pusėje vidinės bažnyčios sienos apačia buvo mūryta iš plytų, rištų baltu kalkingu skiediniu. Stogo būta čerpinio. Galiausiai, kaip pažymėjo G. Zabiela, surinkti duomenys neprieštarauja bažnyčios vaizdai, žinomai iš XVII a. ikonografinių šaltinių³².

Apibendrinant archeologinių tyrimų metu fiksuotas bažnyčios liekanas, išryškėja pagrindinė medinio ir mūrinio užstatymo tyrinėjimo problema: medinio fachverko pastato tipas, neturint ikonografinės medžiagos, o vien remiantis archeologinių tyrimų metu aptiktomis liekanomis, gali būti supainiotas su mūrinio pastato tipu. Fachverkinės Klaipėdos Šv. Jono bažnyčios masyvūs pamatai paryškina šį problemos lauką (žr. 4 pav.).

4 pav. Rostverkas po Šv. Jono bažnyčios pamatais (G. Zabielos nuotr.³³)

³⁰ ZABIELA, G. Klaipėdos Šv. Jono XVII a. bažnyčia. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 258–265.

³¹ BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005, p. 397.

³² ZABIELA, G. Op. cit., p. 260.

³³ Ibid., p. 261.

Klaipėdos mūrinių pastatų raidos problemos

Klaipėdos senamiesčio mūrinių pastatų datavimas, nekalbant apie tipologinius skirtumus, yra nė kiek ne mažiau komplikuoatas. Tuo labiau kad pagal turimus istorinius ir archeologinius duomenis, klausimas apie XVI–XVII a. mūrinę statybą Klaipėdos senamiestyje lieka atviras. Greta to gana intriguojančiai atrodo XVI a. pabaigoje paminėtas dėl pilies saugumo galiojęs draudimas Klaipėdos mieste statyti mūrinius pastatus³⁴.

V. Žulkaus nuomone, vieni seniausių mūrinių pastatų bus atsiradę prie naujųjų bažnyčių senamiesčio rytiniame kampe, o XVI a. pabaigos mūrinio namo pamatai atkasti sklype Tiltų g. 6a³⁵. Štai J. Tatoris, remdamasis Pauliu Karge, nurodo, jog 1538 m. hercogas Albrechtas architektui Christofui Ramerui padovanojo Klaipėdoje sklypą, rąstų, kalkių ir plytų, kad šis „išmūrytų rūsius, frontonus ir kaminą“³⁶. Po 1540 m. gaisro buvo reikalaujama statomiems namams išmūryti ugniasienes³⁷. Pagal istorinius duomenis, neabejotinai pirmasis mūrinis plytinis pastatas Klaipėdos mieste yra miesto rotušė, pradėta statyti 1594 ar 1595 metais³⁸. Tuo tarpu galima pasvarstyti, ar jau paminėti pamatai, frontonai ir kaminais nėra medinio fachverkinio užstatymo architektūriniai elementai, kurie, kaip jau minėtoje Klaipėdos Šv. Jono bažnyčioje, nors ir būdingi mūriniams, tačiau išties gali būti medinio fachverkinio pastato elementai³⁹.

Grįžtant prie Klaipėdos miesto medinių ir mūrinių pastatų raidos tyrimo, išryškėja naujas problematikos lygmuo. Archeologijos požiūriu, nagrinėjant XVI–XVII a. kultūrinius sluoksnius, fiksuoti pamatai priskirtini labiau medinio fachverkinio nei mūrinio pastato tipui, o XVII a. pab. – XVIII a. kultūriniuose sluoksniuose aptinkami pamatai priskirtini labiau mūrinio nei medinio fachverkinio pastato tipui. Jei atodangose nėra išlikusio plytų mūro, trūksta istorinių duomenų ar ikonografinės medžiagos, archeologinių tyrimų metu aptiktus pamatus tiesiogiai priskirti mūriniams pastatams yra rizikinga, nes kalkių skiedinys kaip rišamoji medžiaga nėra tinkamas chronologinis ir tipologinis instrumentas (mūrinių, kaip ir fachverkinių, pastatų akmenų pamatai gali būti rišami ne kalkių skiediniu, o moliu). Neabejotinai XVIII amžiumi datuojamų mūrinių pastatų pamatų su rišamąja kalkių skiedinio ir/ar molio medžiaga randama visame Klaipėdos senamiestyje ir Friedricho priemiestyje.

Bene aiškiausiai perėjimas nuo medinio prie mūrinio užstatymo buvo atskleistas pastato Tomo g. 22 rūsių archeologinių tyrimų metu. Remdamasis Tomo g. 20, 22 ir Didžiosios Vandens g. 21 kvartalo tyrimais, R. Sprainaitis perteikė tokį Klaipėdos senamiesčio užstatymo raidos vaizdą:

1. Pirmieji ūkinės veiklos pėdsakai pastebimi XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje.
2. Apie konkretų pirminį užstatymą galima kalbėti tik nuo XVII a. vidurio. 1678 m. gaisro metu čia stovėję mediniai pastatai arba pastatas sudegė.
3. Šiuo laikotarpiu užpilama Dangės upės atšaka, ėjusi dabartine Didžiaja Vandens gatve.
4. XVII–XVIII a. riboje statomi nauji pastatai iš plytų ir su skliautuotais rūšiais, kurių grindys išgrindžiamos akmenimis.
5. Kiek vėliau, kovojant su vandeniu, jos pakeliamos aukščiau ir išklojamos plytomis.

³⁴ ZEMBRICKIS, J. Op. cit., p. 97–98.

³⁵ ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda...*, p. 60.

³⁶ TATORIS, J. Op. cit., p. 135.

³⁷ Ibid., p. 135.

³⁸ ZEMBRICKIS, J. Op. cit., p. 97.

³⁹ Reikia konstatuoti, kad centrinė ir turėjusi ypatingą svarbą Klaipėdos miesto topografijoje ir infrastruktūroje Turgaus gatvės atkarpa nuo Tiltų iki Teatro gatvės yra mažai kasinėta. Ateityje istoriniuose šaltiniuose minimi duomenys gali būti susieti su archeologiniais tyrimais fiksuotomis pastatų liekanomis.

6. Po 1854 m. gaisro statomi iki dabar išlikę gyvenamieji namai. Rūsiai Tomo g. 20 užpilami, o name Tomo g. 22 užpilami iš dalies. Keičiasi ir vidinis suplanavimas. Tuo tikslu mūrijamos naujos sienos, stovinčios ant pogaistrinio užpildo žemės sluoksnio⁴⁰.

R. Sprainaičio perteiktos sklypo raidos gairės yra etaloninės visam Klaipėdos senamiesčiui. Neabejotina, kad 1678 m. gaisras sudarė prielaidas naujam Klaipėdos raidos etapui. Iki tol buvę XVI–XVII a. karkasiniai ir fachverkiniai pastatai sudegė ir jų vietoje netrukus iškilo nauji pastatai, tačiau kokio tipo pastatais po gaisro buvo atstatytas miestas, lieka neaišku. XVIII–XIX a. įrenginėjant mūrinių pastatų rūsius ir pusrūsius dažnai būdavo sunaikinami ankstesnio (po 1678 m.) užstatymo kultūriniai sluoksniai bei užstatymo horizontas. Tik epizodiškai senamiestyje galima atsekti tarpinio, fachverkinio, užstatymo, egzistavusio ne ilgiau kaip iki XVIII a. vidurio, pėdsakus. Apie juos byloja ne apatinis, virš pamatų gulintis, medinis pastato vainikas, o viso labo akmenų, rištų arba nerištų kalkių skiediniu ar moliu, pamatas.

Tokį atvejį matome Kurpių g. 1a, kur pastato viduje archeologinių tyrinėjimų metu buvo fiksuoti penki užstatymo horizontai⁴¹. Apatiniame, fiksuotame 21–36 cm aukščiau dabartinio jūros lygio, horizonte rastos ūkinės ir kitos paskirties pastato liekanos, archeologiškai datuotos XVII a. viduriu. Tipologiškai jas galima priskirti karkasiniais pastatams. Antrasis horizontas fiksuotas vidutiniškai 50 cm aukščiau dabartinio jūros lygio. Tai – lauko riedulių pamatai, priklausę dviem pastatams. Vieno pastato pamatai jau rišti kalkių skiediniu. Pastatai datuoti XVII a. pab. – XVIII a. pr. Juos galima būtų priskirti fachverko tipo pastatams. Trečiasis horizontas fiksuotas apie 70 cm dabartinio jūros lygio aukštyje. Tai – grindinys, kuriuo buvo išgrįstas pastato vidus ir čia stovėjusio pastato šiaurės rytų pamatų dalis, rišta kalkių skiediniu, datuota XVIII a. pirmąja puse (mūrinis pastatas). Ketvirtajam horizontui priskirti kiek aukščiau aptikti pamatų fragmentai, kurie, kaip spėta, yra šiek tiek vėlesni, datuoti XVIII a. viduriu. Galiausiai penktajam horizontui priskirtas dabar stovintis pastatas, datuotas XVIII a. antrąja puse.

Mūrinės statybos Klaipėdos senamiestyje plėtros pradžią galima būtų sieti su 1717 m. paskelbtomis lengvatomis naujai besistatantiems miestams, kuomet tuščių statybos plotų savininkai privalėjo nedelsdami imtis statybų, priešingu atveju sklypai turėjo būti neatlyginamai perduoti kitiems, norėjusiems statyti⁴². Tikėtina, kad šis metas, sutapęs su Senamiesčio ir Friedricho priemiesčio sujungimu, gali pagrįsti mūrinių pastatų liekanų priskyrimą XVIII amžiui, nes iki tol, kaip jau buvo minėta, XVI–XVII a. veikė draudimas statyti mūrinius pastatus, ir net ugniasienių mūrijimas XVI a. pab. sukeldavo valdžios nepasitenkinimą⁴³.

V. Žulkus nurodė mūrinių pastatą Klaipėdos senamiestyje, dabartiniame Tiltų g. 6a sklype, buvus jau XVI a. pabaigoje⁴⁴. Minėtame sklype namas pradžioje buvo 7,5×7,5 m dydžio. Jį pastačius netrukus buvo išmūryti 5,5×4,2 m dydžio pamatai priestatui. Jo 4,0×3,5 m plote galėjo būti priemenė ir virtuvė. Gyvenamoji patalpa buvo 6,0×6,0 m dydžio. Po namu įrengtas rūsys su akmens grindiniais ir vidiniu drenažu⁴⁵. Remiantis archeologinių tyrimų ataskaitomis⁴⁶, minėtas pastatas

⁴⁰ SPRAINAITIS, R. Kastyčio g. 20, 22 ir D. Vandens g. 21 Klaipėdoje žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda, 1988. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, AS 84, pg. m. 7972, p. 16–17.

⁴¹ SPRAINAITIS, R. Kurpių g. 1, Klaipėdoje. Archeologinės priežiūros ir fiksacijos ataskaita. Klaipėda, 1981. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, AS 72, pg. m. 7960, p. 11–13.

⁴² ZEMBRICKIS, J. Op. cit., p. 165.

⁴³ Ibid., p. 98.

⁴⁴ ŽULKUS, V. *Viduramžių Klaipėda...*, p. 60.

⁴⁵ Ibid., p. 60.

⁴⁶ ŽULKUS, V. Gyvenamasis namas Klaipėdoje, Pergalės g. 6a. Archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda, 1982. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, AS 75, pg. m. 7963; ŽULKUS, V. Pergalės g. 6a Klaipėdoje.

buvo priskirtas trečiajam užstatymo horizontui, po kuriuo glūdi dar trijų XVI–XVII a. medinių karkasinių užstatymų liekanos. Stratigrafiškai pirminis užstatymas fiksuotas +1,0 m H_{abs} lygyje (kas yra būdinga pirminio užstatymo Klaipėdos senamiestyje lygmeniui), o mūrinio pastato rūšio grindys yra 2,2 m H_{abs} lygyje. Toks kultūrinio sluoksnio „prieaugis“, vykęs nuo pirminio užstatymo iki XVII–XVIII a. sandūros, yra galimas ir atsekamas kituose Klaipėdos senamiesčio sklypuose. Archeologinių tyrimų metu rūsyje aptiktos koklių duženos patenka į XVII a. – XVIII a. pr. datavimo intervalą. Galiausiai tiek stratigrafiškai, tiek chronologiškai Tiltų g. 6a aptikti pastato pamatai vargu ar gali būti priskirti XVI a. pabaigai.

Išvados

Klaipėdos miesto archeologiniai pastatų duomenys leidžia išskirti kokybinį statybos perėjimą nuo medinių prie mūrinių pastatų. Pats paprasčiausias medinių pastatų tipas – stulpinė konstrukcija, datuojama XVI a. pr. Jau XVI–XVII a. dėl draudimo statyti mūrinius pastatus plito karkasinės konstrukcijos namai. Pagrindinis pastato tipas – ažuolo medienos karkaso pastatas. Pagrindinis jo bruožas – gana paprasti, kalkių skiediniu nesurišti stambūs akmenys ar ažuolinės kaladės, ant kurių buvo dedamas apatinis karkaso vainikas. Tikėtina, kad jau XVI a. atsirado naujo tipo gyvenamasis karkasinis pastatas – fachverkas, kuriam būdingi pamatai, plytų ir kalkių skiedinio karkaso užpildas, o pirmas aukštas gali būti mūrinis. Dabartiniu metu žinoma, kad tokio tipo buvo archeologiškai iširta Šv. Jono bažnyčia.

1678 m. gaisras gali būti sąlyginė riba, nuo kurios prasideda naujas Klaipėdos pastatų raidos etapas. Ažuolo medienos karkasinės konstrukcijos užleido pozicijas fachverkiniams ir mūriniams pastatams.

Šiuo metu nėra patikimų archeologinių duomenų, pagal kuriuos būtų galima datuoti kalkių skiediniu rištus pamatus anksčiau nei XVII a. pab. Išlikę XVIII a. vidurio senamiesčio namai liudija, kad bent jau XVIII a. viduryje mūriniai gyvenamieji namai ir greta jų buvę ūkinės paskirties fachverko pastatai mieste dominavo. Mūrinės statybos plitimą galima būtų sieti su XVIII a. pr. įvykusiais kokybiniais miesto pokyčiais: Senamiesčio ir Friedricho priemiesčių sujungimu, 1717 m. prasidėjusiu skatinimu užstatyti tuščius sklypus.

Literatūra

- BRAZAUSKAS, Mindaugas. XVI–XVII a. Klaipėdos senamiesčio kultūrinių sluoksnių stratigrafija: nauji miesto suplanavimo bei pirminio užstatymo tyrimų duomenys. *Istorija*, 2008, t. 69, p. 8–21.
- BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005.
- GENYS, Jonas. Klaipėdos Frydricho priemiesčio urbanistinė raida XVI–XVIII amžiais. *Architektūros paminklai*, 1988, t. 11, p. 25–32.
- GENYS, Jonas. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI–XVII amžiuje. *Architektūros paminklai*, 1984, t. 9, p. 53–58.
- GENYS, Jonas; ŽULKUS, Vladas. Fachverkinių XVI a. pastatų liekanos Klaipėdoje, Kurpių gatvėje. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 51–57.
- JÄHNIG, Bernhart. Sakralinės topografijos vystymasis Klaipėdoje viduramžiais ir naujųjų amžių pradžioje. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 17–30.
- JAROCKIS, Romas. Tyrinėjimai Žvejų g. 4, 6. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 332–334.
- Lietuvos architektūros istorija*. T. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Vilnius, 1987.
- Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*. Bd. 3: *Der Hausbau*. Hrsg. von M. GLÄSER. Lübeck, 2001.

Papildomų archeologinių tyrimų ataskaita. Klaipėda, 1982. *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, AS 76, pg. m. 7964.

- MIŠKINIS, Algimantas. Klaipėdos genėzė ir urbanistinė raida iki XVII a. pabaigos. *Architektūros paminklai*, 1979, t. 5, p. 19–36.
- MIŠKINIS, Algimantas. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius, 1991.
- MÜHRENBURG, Doris. The Lübeck Colloquium 1999 (Domestic Architecture) – Summary. In *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum*. Bd. 3: *Der Hausbau*. Hrsg. von M. GLÄSER. Lübeck, 2001, S. 843–852.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. *Klaipėdos miesto istorinės raidos bruožai*. Klaipėda, 2002.
- TATORIS, Jonas. *Senoji Klaipėda: urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994.
- VAINILAITIS, Valdas. *Mediniai pastatai ir sodybos Vilniuje XIII–XVII a.* Daktaro disertacija. Vilnius, 2000.
- VYŠNIŪNAS, Vladas. Klaipėdos senamiesčio pastatų konstrukcijų ypatumai. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 30–36.
- ZABIELA, Gintautas. Klaipėdos Šv. Jono XVII a. bažnyčia. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*. Vilnius, 2007, p. 258–265.
- ZEMBRICKIS, Johanas. *Klaipėdos istorija*. T. 1: *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda, 2002.
- ŽULKUS, Vladas. XV–XIX amžių Klaipėdos statybinė keramika. *Architektūros paminklai*, 1979, t. 5, p. 37–43.
- ŽULKUS, Vladas. Klaipėdos istorijos ir topografijos bruožai XIII–XVII a. (Archeologijos duomenimis). In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 5–16.
- ŽULKUS, Vladas. Klaipėdos kultūriniai sluoksniai. *Architektūros paminklai*, 1982, t. 7, p. 6–12.
- ŽULKUS, Vladas. *Klaipėdos senojo miesto raidos modelis*. Vilnius, 1991.
- ŽULKUS, Vladas. *Viduramžių Klaipėda: miestas ir pilis, archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002.
- ЦАУНЕ, Андрис. *Жилища Руги XII–XIV вв.* Рига, 1984.

THE TYPES AND CHRONOLOGY OF THE 16th–18th CENTURY BUILDINGS OF KLAIPĖDA

Mindaugas Brazauskas

Klaipėda University, Lithuania

Summary

Archaeological findings about buildings in Klaipėda city allows identification of the radical transition period from wooden to masonry construction. The simplest type of wooden buildings – the post-hole structure is dated to the early 16th century. Already in the 16th – 18th centuries, due to masonry construction prohibitions, frame structures were becoming wide spread. The major building type was oak timber frame construction. The major feature of such construction was either simple, massive rock foundations not bound with lime grout, or oak logs that were erected to form the base for the lower crown of the frame. It is likely that the new type – timber framed construction with brick infill having the distinctive features of foundations and brick and lime grout frame infill, and, possibly a masonry ground storey, emerged by the 16th century. Currently, it is known, that the archaeologically examined St. John's church was a building of the type specified above.

The 1678 fire may be the relative point, from which the new stage of Klaipėda buildings development took place. Oak timber frame construction made way for *Fachwerk*-type and masonry buildings.

Currently, any reliable archaeological information, which could provide dates for lime grout bound foundations of periods earlier than the late 17th century, is not available. The remaining old town buildings constructed in the 18th century evidence the fact, that at least in the middle of the 18th century, *Fachwerk* dwellings and stone dwellings were predominate in the town. The spread of masonry could be related to the radical changes, that took place in the town in the early 18th century, i.e. the uniting of the Old Town and Friedrich suburbs, and the invitation issued in 1717 to urbanise empty land plots.

Iteikta 2008 10 15